Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն
2026, Vol. 17, No. 2 (50), հունիս, 107-119
https://doi.org/10.46991/BYSU.B/2026.17.2.107

ԲԱՅԻ ԺԽՏԱԿԱՆ ԵՐԵՎՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՉԼԻՆԵԼՈՒ ԱՆՎԱՆՈՒՄԸ ԼԵԶՎՈՒՄ

ՍԻՐԱՆՈՒՇ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ*
ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ

Հոդվածում վերաիմաստավորվում է բայական ժխտման ավանդական ընկալումը՝ ժխտումը ոչ թե որպես տրամաբանական մերժում դիտարկելով, այլ ժխտական միավորներին անվանողական գործառույթ վերագրելով: Ներկայացվում է, որ բնական լեզուներում բայական ժխտումը չի սահմանափակվում երկարժեք տրամաբանությամբ, դրսևորվում է իբրև բազմաշերտ, պրագմատիկ և իմաստաստեղծ մեխանիզմ, որը կարող է արտահայտել ոչ միայն բացակայություն, այլև իմաստային տարբեր դաշտեր: Առաջարկվում է տեսակետ, ըստ որի՝ ժխտական միավորները չեն վերացնում կամ մերժում իրողությունները, այլ անվանում են դրանց բացակայությունը՝ «չլինելը» դարձնելով ճանաչելի և հաղորդելի:
Երևութաբանական տեսանկյունից հիմնավորվում է, որ «չլինելը» միայն բացակայություն չէ, այլև գիտակցության մեջ տրված յուրահատուկ փորձառություն: Այսպիսով, լեզուն չի ոչնչացնում իրականությունը, այլ համակարգում և անվանում է դրա բոլոր հնարավոր վիճակները՝ ներառյալ բացակայությունը:

Բանալի բառեր - *ժխտում, չլինել, անվանողական գործառույթ, իմաստ, պրագմատիկա, երևութաբանություն, բացակայություն*

Ներածություն

Լեզվաբանական ավանդույթում ժխտումը թեև համարվում է տրամաբանական մերժում, այս մոտեցումը չի բացատրում ժխտման իմաստային և պրագմատիկ բազմաշերտ դրսևորումները բնական լեզուներում: Հետազոտության նպատակն է վերաիմաստավորել ժխտման լեզվաբանական բնույթը՝ այն ներկայացնելով որպես «չլինելու» անվանման մեխանիզմ:

* **Սիրանուշ Հովհաննիսյան,** բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտի գիտաշխատող
Сирануш Оганесян, кандидат филологических наук, научный сотрудник Института языка им. Г. Ачаряна НАН РА
Siranush Hovhannisyan, Candidate of Philological Sciences, Researcher at the H. Acharyan Institute of Language of the NAS of the RA
Էլ. փոստ՝ siranush.hovhannisyan@yahoo.com ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0429-278X

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 02.06.2026
Գրախոսվել է՝ 03.06.2026
Հաստատվել է՝ 09.06.2026
© The Author(s) 2026

Առաջարկվում է տեսակետ, ըստ որի՝ ժխտական միավորները չեն մերժում իրականությունը, այլ անվանում են դրա բացակայությունը՝ դարձնելով «չլինելը» լեզվականորեն արտահայտելի: Հետազոտության նորույթն այն է, որ ժխտումը դիտարկվում է ոչ միայն լեզվաբանական, այլև երևութաբանական հարթությունում՝ որպես փորձառական և իմաստաստեղծ երևույթ: Ուսումնասիրության արդյունքները կարող են նպաստել ժխտման տեսության վերաիմաստավորմանը և ընդլայնել լեզվի ու գիտակցության փոխհարաբերության ուսումնասիրությունը: Այս ամենից ձևավորվում է ուսումնասիրության գլխավոր թեզը՝ այն, **որ բայական ժխտումը բնական լեզուներում ոչ թե տրամաբանական մերժում է, այլ անվանողական մեխանիզմ, որի միջոցով լեզուն անվանում է իրողությունների բացակայությունը՝ «չլինելը» դարձնելով ճանաչելի և հաղորդելի:**

Հոդվածը ներկայացված է հինգ բաժիններով, որոնցում համապատասխանաբար քննարկվում են ժխտման ավանդական ընկալումը, դրա անվանողական բնույթը, «չլինելու» գոյության խնդիրը և երևութաբանական մեկնաբանությունը:

Հետազոտությունն իրականացվել է համակցված մեթոդաբանական շրջանակում, որը ներառում է տեսական-վերլուծական, իմաստաբանական, պրագմատիկ և երևութաբանական մոտեցումները:

Տեսական-վերլուծական մեթոդը կիրառվել է լեզվաբանական և փիլիսոփայական գրականությունը վերանայելու և ժխտման ավանդական ընկալումը քննադատաբար վերաիմաստավորելու համար:

Իմաստաբանական վերլուծության միջոցով դիտարկվել են ժխտական միավորների իմաստային կառուցվածքը և «չլինելու»՝ որպես լեզվականորեն արտահայտվող վիճակի *ձևավորումը:*

Պրագմատիկ մոտեցումը թույլ է տվել բացահայտել ժխտման գործառույթները հաղորդակցական տարբեր իրավիճակներում և ցույց տալ, որ այն չի սահմանափակվում տրամաբանական մերժումով: Միևնույն ժամանակ երևութաբանական մեթոդի կիրառումով «չլինելը» դիտարկվել է գիտակցության մեջ տրված յուրահատուկ փորձառություն՝ հիմնվելով Էդմունդ Հուսերլի և Ժան-Պոլ Սարտրի տեսությունների վրա: Բացի այդ՝ հետազոտությունն իրականացվել է գործառույթային-լեզվաբանական տեսանկյունից՝ ժխտումը ներկայացնելով անվանողական գործառույթ ունեցող լեզվական միավոր:

Ժխտման ավանդական ընկալումը

Ժխտումը լեզվում ավանդաբար ընկալվում է այնպիսի գործընթաց, որի միջոցով մերժվում է որևէ իրողության, գործողության կամ հատկանիշի գոյությունը: Սակայն այս դասական ըմբռնումը ենթադրում է, որ լեզվական միավորները ունեն բացառելու կամ իմաստ ոչնչացնելու գործառույթ: Սույն հոդվածում առաջարկվում է մոտեցում, ըստ որի՝ ժխտական իմաստ արտահայտող լեզվական միավորները հատկապես գործողության առումով ոչ թե մերժում

կամ վերացնում են տվյալ իրողությունը, այլ անվանում են դրա չլինելը՝ պահպանվելով իբրև անվանողական (նոմինատիվ) բնույթի միավորներ:

Լեզվաբանության մեջ ժխտական միավորների կամ կարգերի ավանդական մոտեցումը տրամաբանական գործողությունն է, որի միջոցով հերքվում է դատողության ճշմարտացիությունը՝ այն վերածելով հակադիր արժեքի: Ժխտման գաղափարը արմատավորված է երկարժեք տրամաբանության (Frege, 1892/1948; Лайонс, 1977/1978) մեջ և ենթադրում է աշխարհընկալման բևեռացած մոդել՝ «կա - չկա», «ճիշտ - սխալ», «լինել - չլինել» և նմանատիպ հակադրություններով: Այսպիսի շրջանակում «նա կա» նախադասության «նա չկա» ժխտումը դիտվում է գոյության լիակատար բացառման ակտ՝ միանշանակ և փակ իմաստային արդյունքով, որը հնարավոր չէ շարունակել, հնարավոր չէ կամ իմաստ չունի հերքել, ապացուցել:

Լեզուն մարդկային գիտակցության և փորձառության արտահայտման հիմնական համակարգն է և չի սահմանափակվում սոսկ տրամաբանական կառուցվածքներով (Wittgenstein, 2009; Grice, 1975): Այն ոչ միայն դատողությունների ձևակերպման միջոց է, այլև իրականությունը բազմաշերտ ընկալելու, վերաիմաստավորելու և վերարտադրելու գործիք: Լեզվական նշանը չի գործում դատարկ տարածքում. այն մշտապես ներառված է հաղորդակցական, մշակութային և ճանաչողական համատեքստերում (Wittgenstein, 2009), որտեղ իմաստը չի կարող ամբողջությամբ հանգեցնել պարզ հակադրությունների այն պարզ պատճառով, որ իրականությունը բաղկացած չէ հակադրություններից, այն բաղկացած է գոյության հավասարաչափ դրսևորում ունեցող միավորներից և զարգացումներից: Այս տեսանկյունից ժխտումը չի կարելի դիտարկել միայն որպես հաստատվող ճշմարտության արժեքի շրջում: Այն բարդ իմաստային-պրագմատիկ մեխանիզմ է, որը կարող է ոչ միայն հերքել, այլև սահմանազատել, մեղմել, ենթադրել (Horn, 1989), նույնիսկ հաստատել գոյությունը այլ մակարդակում: «Նա չկա» արտահայտությունը միշտ չէ, որ նշանակում է բացարձակ բացակայություն. հաղորդակցական մասնավոր իրավիճակում այն կարող է ակնարկել ժամանակավոր բացակայություն, հասանելիության բացակայություն կամ հեռավորություն: Այսպիսով, ժխտումը հաճախ վերածվում է ոչ թե բացառման, այլ վերակոդավորման:

Ավելին, բնական լեզուներում ժխտումը հաճախ արտահայտվում է այլ բնույթ ունեցող քերականական և բառապաշարային միջոցների հետ՝ ձևավորելով ժխտման իմաստային բազմաստիճանություն: Այդ աստիճաններն են կրկնակի ժխտումը, ենթադրական *ժխտումը, հեգնական* կամ *հռետորական ժխտումը,* որոնք ցույց են տալիս, որ ժխտումը կարող է ծառայել ոչ միայն հերքելուն, այլև ընդգծելուն, խտացմանը կամ նույնիսկ հակառակ իմաստ ստեղծելուն (Horn, 1989; Грайс, 1975): Այս հանգամանքը վկայում է, որ բայական ժխտումը չի ենթարկվում ձևական տրամաբանության օրենքներին, այլ ինքնին շարժուն և ճկուն համակարգային միավոր է:

Ուրեմն անհրաժեշտ է վերաիմաստավորել ժխտման դերը լեզվական համակարգում՝ դիտելով այն ոչ թե որպես պարզ տրամաբանական օպերատոր, այլ իմաստաստեղծ գործընթացի ակտիվ մասնակից: Ժխտումը լեզվում սահմաններ գծելու, հնարավորություններ բացելու և իրականության բազմակի մեկնաբանություններ կազմակերպելու միջոց է: Այն վերաձևում է իմաստը՝ ներառելով նոր հարաբերություններ, ենթատեքստեր և մեկնաբանություններ:

Այսպիսի մոտեցումը թույլ է տալիս ասել, որ լեզուն, ի տարբերություն ձևական տրամաբանության, գործում է ոչ թե երկարժեք, այլ բազմարժեք և շարունակական համակարգի սկզբունքով, որտեղ ժխտումը ոչ թե վերջակետ է, այլ նոր իմաստների սկիզբ:

Ժխտումը որպես անվանման միջոց

Լեզվի ժխտական միավորները, ինչպես մյուս բոլոր միավորները, ունեն անվանողական բնույթ (Бенвенист, 1974 / 1971; Соссюр, 1916 / 1977): Երբ ասվում է «չկա», այդպիսով ոչ թե վերացվում է «լինել» երևույթը, այլ անվանում ենք դրա բացակայության վիճակը: Այսինքն՝ «չլինելը» դառնում է ինքնուրույն անվանվող իրողություն: Օրինակ՝ «Սենյակում մարդ չկա» նախադասությունը չի «ոչնչացնում» կամ «մերժում» գոյությունը, այլ նկարագրում է որոշակի տարածքում մարդու բացակայության վիճակը, «ես չեմ գնացել» արտահայտությունը չի մերժում «գնալ» գործողությունը ինքնին, այլ անվանում է տվյալ սուբյեկտի կողմից այդ գործողության չկատարած լինելը: Այսպիսով, ժխտումը ոչ թե հակադիր գործողություն է, այլ այլընտրանքային անվանում՝ ուղղված իրականության մեկ այլ վիճակի, և այդ երկու վիճակներն էլ հավասարաչափ գոյություն ունեն իրականության մեջ: Կան և՛ գնալու գործողությունը, և՛ այդ գործողության չլինելը: Սա զարգացնելու պարագայում հանգելու ենք իրողության և ոչնչի փիլիսոփայության՝ արդեն եղած տեսությունների ընդդիմադիր դիրքերում, և դա անխուսափելի է: Իհարկե, գայթակղելու աստիճանի համոզիչ է հատկապես Թեոդոր Ադորնոյի գաղափարը, թե բացասականը պահպանում է չհամընկնողը և չի թողնում, որ իրականությունը ամբողջությամբ լուծվի հասկացությունների մեջ, ինչպես նաև Հայդեգերի միտքը, որ «ոչինչը» գոյաբանական հարթությունում բացահայտում է լինելու պայմանները և ուղեկցում է գոյության փորձառությանը: Բայց լեզուն չի անվանի մի բան, որը ինքնին որևէ ձևով ճանաչելի սահմաններ չունի: Ուստի լինելը և չլինելը փոխպայմանավորված և փոխենթադրվող իրողություններ չեն, որովհետև յուրաքանչյուրն ունի իր արտահայտությունը այնպիսի ճշգրտությամբ, որ լեզվում հարացույցի, օրինաչափության է ենթարկվում: Իրականության զարգացումը՝ որպես առանձին իրողություն, արտահայտվում է բայ խոսքի մասով: Իրականության բոլոր տարրերին բնորոշ է զարգացումը տարածաժամանակային որոշակի տիրույթում: Այդ զարգացումը իրականում անկառավարելի է, քանի որ ենթարկվում է այնպիսի չափումների, որ կախված չեն մարդու կամքից:

Մինչդեռ բայը՝ որպես լեզվական միավոր, ճշգրիտ պայմանական վերացարկումով որսում և սահմանում է իրողության զարգացումը հատվածական (ֆրագմենտային) սկզբունքով, և դրա շնորհիվ հնարավոր է դառնում զարգացման տվյալ կտրվածքը վերցնել տարաճաժամանակային ամբողջությամբ, նույնիսկ ենթարկել կրկնակի վերացարկման՝ հասկացութային մակարդակում: Սա նման է այն մեխանիզմին, որ կիրառում է մաթեմատիկան. իրականությունը ամբողջությամբ զրկելով իմաստայնությունից և անհատականությունից՝ այն ենթարկում է նշանային այնպիսի վերացարկման, որի շնորհիվ հնարավոր է դառնում հասնել կատարյալ ճշգրտության և իրականությունը վերաձևել կամայականորեն: Առանց այս վերացարկման պարզապես պետք է ընդունել յուրաքանչյուր իրողության բացառիկությունը և անկրկնելիությունը, իսկ այդպիսի ընկալումը իրականության ուսումնասիրության այլ նպատակներ է հետապնդում, օրինակ՝ էության որոնումները և իրի սահմաններից անդին եղածի բացահայտումը:

Բայի քերականական կարգերը խոսում են այն մասին, թե իրականության որ չափումները և հատկանիշներն են լեզվի միջոցով վերացարկվում և հանգեցվում կատարյալ ճշգրտության: Բոլոր զարգացումները տեղի են ունենում ժամանակի ընթացքում (ժամանակ), բոլորը տեղի են ունենում որոշակի ներքին իմաստային վեկտորով (սեռ), բոլորը ենթակա են որոշակի ձևով կատարվելու (եղանակ), բոլոր զարգացումները սկսվում են մեկ կամ ավելի եզրերից (թիվ), և բոլորը սկսվում են միմյանց նկատմամբ որոշակի տարածության վրա դասավորված սուբյեկտային կետերից (դեմք): Եվ այս ամբողջը իրականում գոյություն ունի երկու եզրով՝ լինելու (դրական խոնարհում) և չլինելու (ժխտական խոնարհում): Եթե բայը իրականության զարգացման անվանումն է, ապա նրա խոնարհման երկու ձևերը անվանում են իրականության գոյության բևեռային երկու բնույթները:

Սա առանձնապես զարմանալի չպիտի թվա, եթե հաշվի առնենք, որ ցանկացած ամբողջ երկու հակակշիռ մասերի հավասարակշռությունն է, կամ ամբողջը երկու մասի հակադրամիասնություն է, եթե նույնիսկ այն բաղկացած է մի քանի մասից, ապա մի մասի դիմաց ընկած է մի չեղածություն՝ որպես հակադիր մաս:

Չլինելու գոյությունը

Նախորդ հատվածի վերջին միտքը չի նշանակում, որ իրականությունը հայելանման երկփեղկվածությամբ է օժտված: Այլ նկատի ունենք այն, որ իրականության զարգացումը՝ լինելու և չլինելու, այսինքն՝ զգայապես ընկալելի դրական և լինելության զրո աստիճանով դրսևորվող իրողությունների ներդաշնակ շղթա է: Աշխարհը բաղկացած չէ միայն լսելի-տեսանելի միշտ եղող ամեն ինչից, այն բաղկացած է նաև «կա-լինում է»-ների բացակայություններից:

Եթե ընդունենք, որ լեզուն արտացոլում է իրականության բազմազան վիճակները, ապա «չլինելը» նույնպես ճանաչելի և անվանվող վիճակ է: Այն հաղորդակցական իր արժեքը և իմաստային համագումարն ունի. ոչ թե իմաստ, այլ իմաստային համագումար (Арутюнова, 1988; Падучева, 1985), քանի որ ոչ մի ժխտական միավոր, որպես կանոն, բաղկացած չէ միասնական՝ մեկ արմատային միավորից, այլ սովորաբար առաջանում է որևէ այլ միավորի և ժխտականության ուղղակի ցուցիչի շնորհիվ: Սա ասես վկայում է, որ չլինելու գիտակցումը մարդուն տրվել է ավելի ուշ, քան պարզապես դրական գոյությունները: Եվ զարմանալի չէ. ավելի արագ և դյուրությամբ ընկալվում են այն իրողությունները, որոնք հնարավոր է որսալ զգայարաններով, կամ որոնց արդյունքը կարելի է «շոշափել», իսկ չլինելը գիտակցվում է միայն տվյալ իրողության լինելու բացակայությամբ. այսինքն՝ մինչև չի ընկալվում տվյալ իրողության գոյությունը, նրա չլինելը չի կարող ընկալվել: Բայց բնական հարց է առաջանում. այդ դեպքում ինչո՞ւ բացակայությունը՝ չլինելը, չի անվանվում նոր բառային արմատական միավորով, այլ պարզապես ժխտական մասնիկով է արտահայտվում: Հարցն այն է, որ ցանկացած իրողության չլինելը պարզապես նրա վիճակներից մեկն է, այլ ոչ թե լիովին նոր գոյաձև կամ էություն, ուստի պատահական չէ, որ բոլոր ժխտականություններն արտահայտվում են ընդամենը հիմնական իմաստին մասնիկի ավելացումով: Բայց մի տարբերություն. ժխտական մասնիկը, ի տարբերություն այլ մասնիկների, միայն հարաբերության ցուցիչ չէ, այն ունի ավելի արտահայտված, տարբերակելի իմաստային դաշտ, քան ցանկացած այլ քերականական ձևույթ:

Եթե ասվածի հիմնավորումը փնտրենք լեզվական միավորների և բովանդակության կանխատեսելիության ճանապարհով, պարզ կդառնա, որ, օրինակ, հոլովական ոչ մի վերջավորություն այնքան պարզորոշ ցույց չի տալիս իմաստային հատկանիշներ, որքան ժխտական ցանկացած մասնիկ: Այսպես. եթե ասում ենք «չ….» և հապաղում բուն իմաստակիր հատվածը արտաբերելիս, ապա հաղորդակցվող եզրը անմիջապես հասկանում է, որ հաջորդող հատվածը վերաբերելու է ինչ-որ «բացակայության», սակայն ոչ մի հոլովական վերջավորություն հնարավոր չէ նույնքան միանշանակ իմաստային կանխատեսման հնարավորությունով ներկայացնել հաղորդակցվելիս: Սա՝ ընդամենը ընկալողական և հաղորդակցության ամենատարրական և բնական պայմանների մեջբերումով: Մինչդեռ բավական է նկատել, որ ժխտական մասնիկների ավելացումը տեղի է ունենում ոչ թե հիմնական իմաստակիր հատվածներից հետո, այլ առաջ, այսինքն՝ դրանք միշտ նախադիր մասնիկներ են, և սա խոսում է այն մասին, որ տվյալ իմաստային հատվածը ուղիղ կախվածության մեջ է ավելացվող քերականական մասնիկից, ասել է թե՝ առաջին հերթին ամրացվում է այն գիտելիքը, թե ինչ-որ բան բացակայում է, և հետո դրվում այն, ինչ որ բացակա է: Այս առումով՝ կարելի է ժխտական մասնիկի գործառույթը

և բնույթը համեմատել ենթադրական և հարկադրական եղանակացուցիչ մասնիկների հետ. սրանք ևս նախադիր են, ունեն նույն տրամաբանությունը. առաջին հերթին ամրացնում են ասելիքի եղանակը, այնուհետև բուն իմաստը:

Բացակայությունը նույնքան նշանակալի է, որքան ներկայությունը, լռությունը նույնքան անվանվող է, որքան խոսքը, և չկատարելը նույնքան նկարագրելի է, որքան կատարելը: Ուստի ժխտական ձևերը պարզապես մատնանշում են իրականության մի այլ կողմ. ոչ թե բացառում են այն, այլ սահմանում են դրա՝ որպես առանձին իմաստային միավորի բացակայությունը: Լինելն ու չլինելը հավասարարժեք ընթացքներ են նույնիսկ արտադրողականության կամ արդյունավետության առումով. երկուսից էլ նոր զարգացում կարող է բխել: Ավելին, իրողության դրական գոյությունը կարող է նույնքան բացասական արդյունքի հանգեցնել, որքան բացասական գոյությունը՝ դրական արդյունքի: Օրինակ՝ «Անձրև չէր գալիս, և նա դուրս եկավ այգի» արտահայտության մեջ «չէր գալիս» չկատարված գործողությանը հաջորդում է տրամաբանորեն դրական արդյունք՝ «դուրս եկավ», և շրջենք իրավիճակը. «Անձրև էր գալիս, և նա դուրս չեկավ այգի», որտեղ «գալիս էր»-ը շարժման դրական գոյությունն է, որին հաջորդում է բացասական գոյություն «դուրս չեկավ»-ը:

Այս ամենը հանգեցնում է խիստ ընդհանրական եզրակացության. լեզվական բոլոր միավորները, անկախ ձևից կամ գործառույթից, ունեն անվանողական բնույթ: Դրանք չեն ներգործում իրականության վրա՝ ոչնչացնելով կամ ստեղծելով այն, այլ պարզապես անվանում և դասակարգում են տարբեր վիճակներ: Ուրեմն ժխտականությունը գործադրելիս լեզուն չի «պայքարում» իրողությունների դեմ, այլ ընդլայնում է դրանց նկարագրության միջոցները:

Իրականությունը կարող է երեք տեսակի զարգացում ապրել՝ գործողություն, շարժում, վիճակ, որոնցից յուրաքանչյուրը իր հակակշիռը ևս ունի: Այս երեքը և դրանց չգոյության եզրերը ձևայնացվում են բայական համապատասխան արտահայտություններով: Եվ ժխտման պլանում անվանվում են բայի եղանակի և ժամանակի քերականական կարգերը՝ որպես իրականության մեջ բացակայություններ: Սա հստակ երևում է հատկապես ենթադրական և հարկադրական եղանակների ժխտական խոնարհման ժամանակ, որովհետև եղանակային ցուցիչը առանձին միավոր է: Ասվում է «կանեմ – չեմ անի, պիտի անեմ – չպիտի անեմ»: Ենթադրական եղանակի ժխտական խոնարհման շնորհիվ երևում է, թե ինչպես է ժխտական մասնիկը փոխարինում դրական խոնարհման եղանակային ձևույթին, և թե ինչպես է ժամանակային կտրվածքը հստակ անցում կատարում շոշափելի ըղձականությունից (իմա՝ ապառնի մի ժամանակակետ) պարզապես վիճակային իմաստ ունեցող ժխտական դերբային: Ժխտական մասնիկը չի դրվում ժխտական դերբայի հատվածում, այլ օժանդակ բայի վրա: Սա ապացուցում է, որ ժխտական խոնարհումը գործողության «այդտեղ» և «այդպես» չլինելու փաստն է անվանում, այլ ոչ թե իմաստային դաշտը: Եվ փաստորեն, «Կանեմ» ասելիս սուբյեկտը անվանում է իր

անելու փաստը մի առաջիկա ժամանակակետում որոշակի պայմանային սահմանումով, իսկ «Չեմ անի» արտահայտությամբ անվանում է իր գործողության բացակայությունը առաջիկայում և այդ ձևով:

Ժխտման վերաիմաստավորումը՝ որպես անվանման ձև, թույլ է տալիս խորքայնորեն հասկանալ լեզվի բնույթը: Լեզուն ոչ թե գործիք է իրականությունը փոփոխելու կամ այն մերժելու համար, այլ համակարգ է, որը կոչված է անվանելու և արտացոլելու իրականության բոլոր հնարավոր վիճակները, այդ թվում՝ բացակայությունը: Ի վերջո, մեկին ասված «Գրիչը վերցրո՛ւ» արտահայտությունը ոչ թե նրա վերցնելը կառավարելն է, այլ հաղորդողի հորդորի անվանումը, իսկ «Գրիչը մի՛ վերցրու» արգելականը ոչ թե գործողությունն ընդհատելն է, այլ այդ գործողությունը չկատարելու անվանումը: Այդպես էլ «Ես կերա ոչ բոլոր մրգերը» արտահայտությունը ոչ թե մերժում է բոլոր մրգերի գոյությունը, այլ անվանում «բոլոր» հասկացության աղավաղումը՝ օբյեկտիվ դրական գոյություն՝ «ոչ» միավորով անվանելով այդ «բոլոր»-ի ամբողջականության բացակայությունը:

Ժխտումը և չգոյությունը երևութաբանության (ֆենոմենոլոգիա) տեսանկյունից

Ժխտման լեզվաբանական մեկնաբանությունը՝ որպես չլինելու անվանում, երևութաբանության (ֆենոմենոլոգիա) տեսանկյունից դիտարկելը ցույց է տալիս, որ չգոյությունը պարզապես բացակայություն կամ դատարկություն չէ, այլ փորձառության հատուկ տեսակ՝ իր սեփական իմաստային կառուցվածքով: Այդպես է, քանի որ անդրանցայնության ուշադրության կենտրոնում ոչ թե առարկաների օբյեկտիվ գոյությունն է, այլ այն, թե ինչպես են դրանք տրվում գիտակցությանը (Husserl, 1983):

Էդմունդ Հուսերլի մոտեցմամբ՝ գիտակցությունը միշտ ուղղված է ինչ-որ բանի (ինտենցիոնալություն) (Гуссерль, 2024): Սակայն այդ «ինչ-որ բան»-ը պարտադիր չէ, որ լինի ֆիզիկապես գոյություն ունեցող առարկա: Գիտակցությունը կարող է ուղղված լինել նաև բացակայությանը, բացին, չլինելուն: Օրինակ. երբ մարդը սպասում է մեկին և նկատում է, որ նա չի եկել, գիտակցությունը պարզապես չի արձանագրում «ոչինչ» կամ զրո արժեք. այն ուղղված է կոնկրետ «չգալու» փաստին: Այսինքն՝ «չլինելը» դառնում է գիտակցության առարկա՝ սեփական իմաստով և կառուցվածքով:

Երևութաբանության տեսանկյունից՝ չգոյությունը չի նշանակում բացարձակ դատարկություն: Այն հայտնվում է իբրև որոշակի ձևով տրված փորձառություն: Մենք տեսնում ենք, որ ինչ-որ բան չկա (օրինակ՝ դատարկ սենյակ ենք արձանագրում, բայց դա չի նշանակում, որ գոյությունն ինքնին զրո է, որովհետև սենյակը այնուամենայնիվ կա, պարզապես մեր ակնկալածը չկա իբրև նրա պարունակություն), կամ մենք «զգում ենք» բացակայություն (օրինակ՝ մարդու ներկայության բացը), բայց այդ մարդը կա ինչ-որ տեղում ինչ-որ ձևով, պարզապես մենք նրա գոյությունը չունենք որպես փորձառություն, և

կամ էլ մենք «գիտենք», որ ինչ-որ բան տեղի չի ունեցել, բայց դա մեր ընկալումն է, քանի որ տեղի չունենալը պարզապես մեր ակնկալիքի չիրականանալն է, իսկ տվյալ ինչ-որ բանի՝ պարզապես վիճակներից մեկը։

Այս բոլոր դեպքերում «չլինելը» ունի իր երևութաբանական ներկայությունը։ Այն չի վերանում առ ոչինչ կամ զրոյություն, այլ ներկայանում է իբրև բացակայության ձևով տրված իմաստ։

Այս գաղափարը զարգացնում է նաև Ժան-Պոլ Սարտրը, որ «ոչնչությունը» (néant) դիտարկում է որպես գիտակցության կողմից արտադրվող, բայց միևնույն ժամանակ՝ իրական փորձառական կառուցվածք (Sartre, 2003)։ Նրա հայտնի օրինակում, երբ մարդը սրճարանում փնտրում է Պիերին և «չի գտնում», այդ «չգտնելը» հենց փորձառության կենտրոնական բովանդակությունն է։

Եթե լեզվաբանական տեսանկյունից մենք ասում էինք, որ ժխտումը անվանում է «չլինելը», ապա երևութաբանությունն ավելացնում է, որ այդ «չլինելը» նաև **ապրվում է** որպես որոշակի եղելություն։ Այսինքն՝ «չկա»-ն պարզապես դատողություն չէ, այլ գիտակցության մեջ ձևավորված իրադարձություն, «չկատարվեց»-ը ոչ միայն փաստ է, այլ նաև ապրում, որը ունի ժամանակային, զգայական և իմաստային չափումներ։

Այստեղ «չգոյությունը» յուրահատուկ գոյություն է՝ ոչ թե առարկայական, այլ երևութաբանական (ֆենոմենալ) հարթության մեջ։

Այս տեսանկյունից վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ «լինելը» և «չլինելը» չեն հակադրվում նույն հարթության վրա։ «Չլինելը» չի կարող չափվել նույն չափանիշներով, ինչ «լինելը»։ «Լինելը» կապված է առարկայական ներկայության հետ, իսկ «չլինելը»՝ բացակայության, սպասման, հնարավորության չիրականացման հետ։ Այս պատճառով «չգոյությունը» պահանջում է այլ չափում՝ ոչ թե օբյեկտիվ-ֆիզիկական, այլ իմաստաբանական և փորձառական։ Այն գոյություն ունի ոչ որպես առարկա, այլ **հորիզոն**, որի հետնապատկերում «լինելը» դառնում է ընկալելի։

Չլինելու լեզվական և երևութաբանական չափումներ

Այս ամենը վերադարձնում է մեզ լեզվաբանական սկզբնական թեզին. լեզուն, երբ օգտագործում է ժխտական ձևեր, չի «ոչնչացնում» իրականությունը։ Անվանում է այն, ինչ արդեն տրված է գիտակցության մեջ որպես բացակայություն։

Այսինքն՝ լեզուն արձանագրում է երևութաբանական փորձառությունը, «չ»-ով արտահայտված ձևերը անվանում են գիտակցության մեջ արդեն առկա «չլինելու» երևույթը։ Երևութաբանության տեսանկյունից «չգոյությունը» ոչ թե բացարձակ ոչինչ է, այլ գիտակցության մեջ տրված յուրահատուկ եղելություն։ Այն ունի իր ներկայությունը՝ որպես բացակայություն, իր իմաստը՝ որպես չկատարված կամ չիրականացած, և իր դերը՝ որպես այնպիսի հորիզոն, որի

միջոցով մենք հասկանում ենք «լինելը»: Եվ կարելի է ասել, որ ժխտական լեզվական միավորները ոչ միայն անվանում են «չլինելը», այլ նաև արտահայտում են այն երևութաբանական իրականությունը, որտեղ «չգոյությունը» ինքնին յուրահատուկ ձևով եղած է:

Ուստի «չգոյությունը» չի տրվում զգայական փորձով այնպես, ինչպես «լինող» իրողությունները, և դրա հաստատման միակ ձևը լեզվական անվանումն է: Եվ խնդիրը տեղափոխվում է այլ հարթություն. որո՞նք են մարդու զգայական փորձի սահմանները, և որտեղի՞ց է սկսվում այդ փորձի խաթարումը կամ անհասանելիությունը:

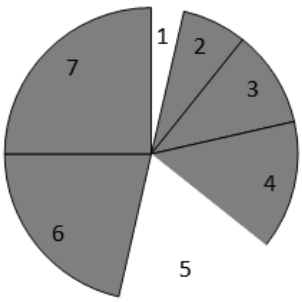
Մարդը իրականության «լինող» կողմերը ընկալում է զգայարաններով. տեսնում է առարկաներ, լսում ձայներ, շոշափում նյութական մարմիններ: Այսինքն՝ «լինելը» ունի դրական զգայական տրվածություն: Բայց փորձենք նույնը կիրառել «չլինելու» նկատմամբ. կարելի՞ է տեսնել չլինելը, կարելի՞ է շոշափել բացակայությունը, կարելի՞ է լսել ոչինչը: Ոչ, որովհետև զգայարանները երբեք չե՞ն արձանագրում «չլինելը» իբրև առանձին իրողություն, այլ պարզապես արձանագրում են որոշակի դաշտ, որտեղ ինչ-որ բան չկա, բայց այդ «չկա»-ն ինքը զգայական տվյալ չէ՞: Բայց չէ՞ որ զգայարաններին տրված փորձառությունը մեծ հնարավորություն ունի վերածվելու մշտական վիճակի կամ ակնկալիքի, որի բեկումը մարդը միանշանակ զգում է ոչ թե առարկայորեն, այլ սեփական զգայությունների կամ փորձառության փոփոխությամբ: Եվ ուրեմն, եթե իրողության դրական գոյությունը մարդուն տրվում է զգայելիորեն, ապա չլինելը մարդուն տրվում է դարձյալ ֆիզիկապես, բայց այս անգամ արդեն սեփական զգայարանների կուտակած գիտելիքի փոփոխությամբ: Սա բարդություն չի առաջացնում մարդու ճանաչողական հորիզոնի ընդլայնման համար, քանի որ, ի վերջո, բոլոր իրողությունները չեն, որ տրված են մարդուն ֆիզիկապես ընկալելի կերպով. մարդու մարդացման ընթացքը մեծապես պայմանավորված է, հակառակը, վերացական արժեքայիններով, մարդուն ֆիզիկապես տրված իրականությունը անհիշելի ժամանակներից նեղ է թվացել՝ խոսելու անատոմիական հնարավորությունը հասցնելով հաղորդակցվելու արվեստի և գրականության, ուտելը՝ խոհանոցի, մերկություն ծածկելը՝ նորաձևության և այլն: Մարդը սովոր է տրված ֆիզիկական սահմաններից դուրս գալուն և ուրեմն չլինելը ընկալելն ու անվանելը նույնքան բնական են, որքան զգայարաններից ստացված լինելության փաստն արձանագրելն ու վերլուծելը:

Երևութաբանությունը (Էդմունդ Հուսերլ, Ժան-Պոլ Սարտր) ցույց է տալիս, որ մենք ինչ-որ կերպ «ապրում ենք» բացակայությունը: Բայց այստեղ կարևոր տարբերակում կա. մարդը չի զգում չլինելը որպես ինքնուրույն իր, մարդը գիտակցում է այն՝ որպես սպասվածի բացակայություն: Այն ընկերը, որին սպասում էինք, և չեկավ, այն սենյակը, որի դատարկությունը տեսնում էինք, զգայական առարկայի արժեք են ստանում իմաստի աճման ակտում՝ բովանդակության ձևավորման ժամանակ:

Եթե ընդհանրացնենք, «լինող» իրողությունները կարող են հաստատվել զգայարաններով, «չլինող» իրողությունները կարող են հաստատվել միայն լեզվով։

Այսինքն՝ չգոյությունը չունի անմիջական օնտոլոգիական տրվածություն, այլ ունի լեզվական հաստատում։ Այստեղ լեզուն ոչ թե պարզապես նկարագրում է իրականությունը, այլ որոշ իմաստով ստեղծում է «չլինելու» ճանաչելիությունը։

Եթե ասում ենք, որ լեզուն անվանում է արդեն տրված «չլինելը», ապա այստեղ կարելի է ավելի կտրուկ ձևակերպել. չլինելը՝ որպես իմաստային միավոր, գոյություն ունի միայն այն դեպքում, երբ այն անվանվում է, «չլինելը» առանց լեզվի չի տրվում որպես որոշակիություն, այն դառնում է «իրողություն» միայն անվանման միջոցով։ Այսպիսով՝ «լինելը» զգացվում է, «չլինելը» անվանվում։

Նկար 1

Եվ հենց այդ անվանման ակտն է, որ «չլինելը» դարձնում է մտածելի, հաղորդելի և որոշ իմաստով՝ «եղած», բայց արդեն ոչ զգայական, այլ լեզվական-իմաստաբանական հարթության մեջ։ Ի վերջո, մարդը միշտ էլ կարող է ընկալել, վերլուծել և անվանել այն փաստը, թե ամբողջական խնձորից մի կտոր է պակասում, կամ էլ վերացարկել այդ խնձորը՝ բացակայող մասի չափի հիման վրա ուրվագծելով մյուս բաղկացուցիչ մասերը, և արձանագրել, որ խնձորից ոչ թե մեկ, այլ երկու թե երեք կտոր է պակասում՝ կախված այն բանից, թե խնձորը ինչ չափի շերտերից բաղկացած կպատկերացնենք։ Վերցնենք մի տրվածություն, ինչպես, օրինակ՝ նկար 1-ում է. այստեղ շրջանը բաղկացած է փաստացի 7 մասերից, որոնցից ակնհայտորեն բացակայում են 1-ինը և 5-րդը։ Բայց եթե ընդունում ենք, որ մեր առաջ շրջան է, նշանակում է, որ ընդունում ենք նաև այն մասերի գոյությունը, որոնք պարզապես իրենց գոյությամբ նման չեն մյուսներին։ Այսինքն՝ այս շրջանը բաղկացած է մի քանի գորշ և 2 սպիտակ մասերից, այս պնդումով մենք նկարագրում ենք բացակա մասերը, նույնիսկ եթե չօգտագործենք համարակալման սկզբունքը։ Այդ մասերից ոչ մեկի գոյությունը պարտավորված չէ մյուսի չգոյության առաջ, և հակառակը՝ բացակայող մասը ոչ մի պատասխանատվություն չունի մյուսների ներկայության համար։ Շրջանի մասերը բոլորը կան, պարզապես լինելության տարբեր չափումներով։ Ի վերջո, մարդը՝ ընկալողն է որոշում, թե իր փնտրածն ինչ է տվյալ շրջանի սահմաններում. եթե սպիտակ մասեր, ապա 1-ին և 5-րդ մասերը հենց դրական գոյություններն են, և այս դեպքում արդեն 5 գորշ մասերը բացասական գոյություններն են։ Անկախ բոլոր

մասերի չափերից և գունային հատկանիշներից՝ նրանք բոլորը կան որպես շրջանի եղած կամ ենթադրվող բաղադրիչներ. հակառակ դեպքում շրջանը շրջան չէր լինի, չէ՞ որ բացակայող մասով խնձորը դեռ խնձոր է:

Այսպիսով, մարդն ապրում է «եղել է – լինում է – լինելու է» եռանդամության աշխարհում, բայց գիտակցում է նաև այն, ինչ դուրս է այդ հոսքից՝ բացակայությունը: Եվ այդ բացակայությունն է, որ լեզվի ժխտական միավորների միջոցով դառնում է սահմանված, մտածելի և հաղորդելի: Այսուհանդերձ, լեզուն չի լրացնում բացակայությունը, այլ այն դարձնում է տեսանելի՝ հնարավորություն տալով մարդուն փոփոխելու իրականությունը՝ հանուն սեփական չարդարացած ակնկալիքների: Եվ պարադոքսային է գուցե, բայց նաև հնարավորություն է տալիս մարդուն համակերպվելու լինելիքի բացակայության հետ՝ իբրև իրականության անհերքելի բաղադրիչ, կամ սովորեցնում է մարդուն որպես օբյեկտիվ իրականության մաս ընդունել այն, ինչ թեև ցանկալի է, բայց երբեք չի լինելու:

СИРАНУШ ОГАНЕСЯН – *Феноменология глагольного отрицания: номинация небытия в языке.* – В статье переосмысливается традиционное понимание глагольного отрицания: отрицание рассматривается не как логическое отрицание, а как номинативная функция языковых единиц. Показано, что в естественных языках глагольное отрицание не ограничивается рамками двузначной логики, а выступает как многослойный, прагматический и смыслообразующий механизм, способный выражать не только отсутствие, но и различные смысловые поля.

Предлагается подход, согласно которому отрицательные единицы не устраняют и не отвергают реальность, а называют её отсутствие, тем самым делая «небытие» познаваемым и коммуницируемым.

С феноменологической точки зрения обосновывается, что «небытие» не сводится к простому отсутствию, а представляет собой особую структуру опыта, данную в сознании. Таким образом, язык не уничтожает реальность, а организует и номинирует все её возможные состояния, включая отсутствие.

Ключевые слова: *отрицание, небытие, номинация, значение, прагматика, феноменология, отсутствие*

SIRANUSH HOVHANNISYAN – *The Phenomenology of Verbal Negation: The Nomination of Non-Being in Language.* – This paper reinterprets the traditional understanding of verbal negation by approaching it not as a logical denial, but as a nominative function of linguistic units. It is argued that in natural languages verbal negation is not confined to the framework of bivalent logic; rather, it functions as a multi-layered, pragmatic, and meaning-generating mechanism capable of expressing not only absence but also a range of semantic domains.

The paper proposes that negative units do not eliminate or reject reality, but instead name its absence, thereby rendering “non-being” cognitively accessible and communicable.

From a phenomenological perspective, it is demonstrated that “non-being” cannot be reduced to mere absence, but constitutes a specific structure of experience given in consciousness. Thus, language does not annihilate reality; rather, it organizes and names all its possible states, including absence.

Key words: *negation, non-being, nomination, meaning, pragmatics, phenomenology, absence*

Էթիկայի վերաբերյալ հայտարարություն
Հեղինակը հաստատում է, որ պահպանվել են հետազոտությանը վերաբերող էթիկական բոլոր պահանջները:

Շահերի բախման վերաբերյալ հայտարարություն
Հեղինակը հաստատում է, որ շահերի բախում առկա չէ:

Գրականության ցանկ / References

Frege, G. (1892/1948). On Sense and Reference. *The Philosophical Review, 57*(3), 209–230.

Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. In *Syntax and Semantics, Vol. 3: Speech Acts* (pp. 41–58). New York: Academic Press.

Horn, L. R. (1989). *A Natural History of Negation*. Chicago: University of Chicago Press.

Husserl, E. (1983). *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy (Ideas I)*. The Hague: Martinus Nijhoff.

Sartre, J.-P. (2003). *Being and Nothingness*. London: Routledge.

Wittgenstein, L. (2009). *Philosophical Investigations*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Арутюнова, Н. Д. (1988). *Типы языковых значений: Оценка, событие, факт*. Москва: Наука.

Бенвенист, Э. (1974). *Общая лингвистика*. Москва: Прогресс.

Гуссерль, Э. (2024). *Логические исследования*. Москва: Академический проект.

Лайонс, Дж. (1978). *Введение в теоретическую лингвистику*. Москва: Прогресс.

Падучева, Е. В. (1985). *Высказывание и его соотнесённость с действительностью*. Москва: Наука.

Соссюр, Ф. де (1977). *Курс общей лингвистики*. Москва: Прогресс.